

**LIRIKADA ILTIJO KONSEPTINI IFODALAYDIGAN JANRLARNING
JANRIY-POETIK XUSUSIYATLARI (XALIMA AHMEDOVA VA ZEBO
MIRZO LIRIKASI MISOLIDA)**

*DTPI Filologiya va tillarni o‘qitish: o‘zbek tili yo‘nalishi
kafedrasida o‘qituvchisi Naviyeva Nodira Saidovna*

IV bosqich 403-guruh talabasi Uralova Oyjamol Ulug‘bek qizi

Yo‘nalish: o‘zbek adabiyotshunosligi, zamonaviy o‘zbek she‘riyati

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada zamonaviy o‘zbek lirikasida iltijo konseptini ifodalovchi janrlarning janriy-poetik xususiyatlari Xalima Ahmedova va Zebo Mirzo she‘riyati misolida ilmiy-analitik asosda tadqiq etiladi. Iltijo konsepti lirik matnda oddiy murojaat yoki yolvorish shakli sifatida emas, balki dard, sabr, e‘tiqod, tavba, umid, najot istagi va ruhiy poklanish kabi ma‘naviy-psixologik qatlamlarni birlashtiruvchi badiiy hodisa sifatida talqin qilinadi. Tadqiqotda duo, munojot, murojaat, ichki monolog va elegik kechinma kabi lirik shakllar iltijoning asosiy poetik maydonlari sifatida tahlil qilinadi. Matn korpusi bo‘yicha tayanch terminlar chastotasi ham hisobga olinib, iltijo konseptining ikki shoira ijodidagi mushtarak va farqli tomonlari aniqlanadi. Natijalar Xalima Ahmedova lirikasida iltijo ko‘proq ichki dard, sukut, ruhiy iztirob va insoniy murojaat bilan bog‘lanishini, Zebo Mirzo poetikasida esa u ilohiy ishq, tavba, nur, sabr va poklanish mazmunida teranlashishini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: iltijo konsepti, lirika, janriy-poetik tahlil, munojot, duo, murojaat, ichki monolog, elegik kechinma, Xalima Ahmedova, Zebo Mirzo, ayollar she‘riyati.

АННОТАЦИЯ

В данной статье в научно-аналитическом аспекте исследуются жанрово-поэтические особенности жанров, выражающих концепт мольбы в современной узбекской лирике, на примере поэзии Халимы Ахмедовой и Зебо Мирзо. Концепт мольбы рассматривается не как простое обращение или просьба, а как художественное явление, объединяющее такие духовно-психологические пласты, как боль, терпение, вера, покаяние, надежда, стремление к спасению и духовному очищению. В статье анализируются молитва, муножот, обращение, внутренний монолог и элегическое переживание как основные поэтические формы выражения данного концепта. С учетом частотности ключевых терминов в корпусе исследуемого текста выявляются общие и отличительные черты поэтики двух поэтесс. Результаты показывают, что в лирике Халимы Ахмедовой мольба чаще связана с внутренней болью, молчанием, психологическим напряжением и человеческим обращением, тогда как у Зебо Мирзо она углубляется через мотивы божественной любви, покаяния, света, терпения и очищения.

Ключевые слова: концепт мольбы, лирика, жанрово-поэтический анализ, муножот, молитва, обращение, внутренний монолог, элегическое переживание, Халима Ахмедова, Зебо Мирзо, женская поэзия.

ABSTRACT

This article examines the genre-poetic features of lyrical genres that express the concept of supplication in contemporary Uzbek poetry, based on the works of Khalima Ahmedova and Zebo Mirzo. The concept of supplication is interpreted not merely as a form of request or appeal, but as an artistic phenomenon that integrates pain, patience, faith, repentance, hope, the desire for salvation, and spiritual purification. The study analyzes prayer, munojot, address, inner monologue, and elegiac experience as the main poetic fields through which supplication is expressed.

The frequency of key terms in the analyzed text corpus is also considered, allowing the identification of common and distinctive features in the poetic systems of the two poets. The results indicate that in Khalima Ahmedova's lyrics, supplication is more closely connected with inner pain, silence, psychological tension, and human appeal, whereas in Zebo Mirzo's poetry it deepens through divine love, repentance, light, patience, and purification.

Keywords: concept of supplication, lyric poetry, genre-poetic analysis, munojot, prayer, address, inner monologue, elegiac experience, Khalima Ahmedova, Zebo Mirzo, women's poetry.

KIRISH

Zamonaviy o'zbek she'riyati inson ruhiy olamining nozik qatlamlarini badiiy idrok etish, shaxsning ichki iztirobi, e'tiqodi, muhabbati, yolg'izligi va ma'naviy poklanish jarayonlarini obrazli ifodalash borasida boy poetik tajribaga ega. Ayniqsa, ayol shoirlar ijodida lirik qahramonning ko'ngil iztiroblari, sabr va umid oralig'idagi ruhiy holati, Yaratganga yoki o'z qalbiga yuzlanishi alohida estetik tizim sifatida namoyon bo'ladi. Shu ma'noda "iltijo" konsepti zamonaviy lirik tafakkurning muhim mazmuniy markazlaridan biri hisoblanadi.

Iltijo konsepti lug'aviy jihatdan yolvorish, o'tinish va madad so'rash ma'nolariga yaqin bo'lsa-da, badiiy matnda uning semantik doirasi ancha keng. U lirik qahramonning darddan ma'no izlashini, o'z ojizligini tan olishini, sabr orqali ichki muvozanatga erishishga intilishini, tavba va poklanish ehtiyojini ifodalaydi. Shu sababli iltijo lirikada nafaqat diniy-ma'rifiy, balki ruhiy-psixologik va falsafiy-estetik hodisa sifatida ham talqin qilinadi.

Mavzuning dolzarbligi Xalima Ahmedova va Zebo Mirzo lirikasida iltijo konseptining bir-biridan farqli, ammo umumiy ruhiy ildizlarga ega poetik shakllarda namoyon bo'lishi bilan belgilanadi. Xalima Ahmedova she'riyatida iltijo ko'proq

ichki monolog, ruhiy sukut, yolg'izlik, mehrga ehtiyoj va qalb og'rig'i bilan bog'liq bo'lsa, Zebo Mirzo lirikasida u ilohiy ishq, tavba, sabr, nur va e'tiqod motivlari bilan uyg'unlashadi. Demak, ikki shoira ijodini qiyosiy-poetik tahlil qilish iltijo konseptining zamonaviy o'zbek lirikasidagi janriy imkoniyatlarini aniqlashga xizmat qiladi.

Maqolaning maqsadi Xalima Ahmedova va Zebo Mirzo lirikasi misolida iltijo konseptini ifodalovchi janrlarning mazmuniy, ruhiy va poetik xususiyatlarini aniqlashdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun maqolada konseptning nazariy mohiyati, duo, munojot, murojaat, ichki monolog va elegiya kabi janriy shakllarning poetik vazifasi, shuningdek, ikki shoira ijodidagi mushtarak va farqli belgilar tahlil qilinadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

O'zbek adabiyotshunosligida lirik qahramon, badiiy obraz, janr, poetik tafakkur, matn va mazmun-shakl munosabati masalalari I. Sulton, D. Quronov, T. Boboyev, Q. Yo'ldoshev, U. Normatov, O. Sharafiddinov, N. Karimov, B. Nazarov kabi olimlarning ilmiy qarashlarida keng yoritilgan. Mazkur tadqiqotlar lirik matnda kechinma, obraz, ramz va janriy shaklning o'zaro aloqadorligini tushunishda nazariy asos vazifasini bajaradi. Konsept tushunchasi esa lingvopoetika va kognitiv yondashuvlar bilan bog'liq bo'lib, badiiy matnda muayyan ma'no maydonining qanday shakllanishini ochishga yordam beradi.

Xalima Ahmedova va Zebo Mirzo ijodini o'rganishda ularning she'riy to'plamlari asosiy manba sifatida qaraldi. Xalima Ahmedovaning "Ko'zimning tili", "Tungi marvaridgullar", "Erk darichasi", "Tiyramoh", "Umid soyasi", "Tashbeh" kabi to'plamlarida dard, sukut, ko'ngil, yolg'izlik va ichki murojaat motivlari faol uchraydi. Zebo Mirzoning "Tun malikasi", "Ajr", "Nur kukunlari", "Ishq" kabi

to‘plamlarida esa ishq, tavba, nur, sabr, ilohiy murojaat va ruhiy poklanish yetakchi poetik yo‘nalishlardan biri sifatida ko‘zga tashlanadi.

Maqolada adabiy-badiiy tahlil, qiyosiy-poetik tahlil, konseptual yondashuv, ruhiy-psixologik talqin va matn korpusi elementlariga asoslangan statistik kuzatish metodlaridan foydalanildi. Xususan, yuklangan tadqiqot matnidagi tayanch terminlarning uchrash chastotasi hisobga olinib, iltijo konseptining qaysi janriy-semantik yo‘nalishlarda faol namoyon bo‘lishi ko‘rsatildi. Bu yondashuv an’anaviy badiiy tahlilni miqdoriy kuzatish bilan to‘ldirib, xulosalarning dalillilik darajasini oshiradi.

NATIJALAR

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, iltijo konsepti lirikada birgina janr bilan chegaralanmaydi. U duo, munojot, murojaat, ichki monolog va elegik kechinma shakllarida turli ruhiy vazifalarni bajaradi. Duo iltijoning umid, madad va ezgulik tilash qirrasini, munojot tavba, kechirim va Yaratganga yuzlanish mazmunini, murojaat esa borliq, taqdir, ko‘ngil, yor yoki hayot bilan ichki dialogni kuchaytiradi. Ichki monolog iltijoni lirik qahramonning o‘z-o‘zi bilan suhbatiga aylantirsa, elegik kechinma uni armon, xotira va sog‘inch ohangi bilan boyitadi.

Matn korpusi bo‘yicha o‘tkazilgan chastotali kuzatish iltijo konseptining markaziy mavqeini ko‘rsatadi. Yuklangan tadqiqot matnida tayanch terminlarning takrorlanish darajasi iltijo, murojaat, dard, duo va munojot obrazlarining janriy-poetik tahlilda asosiy semantik birliklar sifatida qatnashishini tasdiqlaydi.

1-jadval. Tadqiqot matni korpusida tayanch terminlar chastotasi

Tayanch termin	Uchrash soni	Tahliliy izoh
Iltijo	293	Konseptning asosiy markaziy belgisi

Murojaat	136	Iltijoning dialogik va adresatli ko‘rinishi
Munojot	67	Ilohiy murojaat va tavba maydoni
Duo	59	Umid, madad va ezgulik tilash shakli
Ichki monolog	37	Lirik qahramonning o‘z-o‘zi bilan suhbat
Elegiya	9	Sog‘inch, armon va xotira ohangi

Xalima Ahmedova poetikasida iltijo ko‘proq ichki dard va ruhiy sukut orqali shakllanadi. Shoira lirik qahramoni baland pafosli da’vatdan ko‘ra ichga yutilgan nido, aytilmagan so‘z, ko‘ngilning og‘riqli suhbat va mehrga ehtiyoj bilan yashaydi. Uning she’rlarida dard insonni sindiruvchi kuch emas, balki qalbni uyg‘otuvchi, ruhni sinovdan o‘tkazuvchi va ma’naviy anglashga yetaklovchi jarayon sifatida namoyon bo‘ladi.

Zebo Mirzo lirikasida esa iltijo ilohiy-falsafiy yo‘nalishda kuchayadi. Shoira poetikasida ishq, nur, tavba, sabr va poklanish obrazlari iltijoning asosiy semantik tayanchlariga aylanadi. Zebo Mirzo lirik qahramoni dardni faqat shaxsiy iztirob sifatida emas, balki ruhiy kamolot va Yaratganga yaqinlashish vositasi sifatida qabul qiladi. Shu bois uning she’riyatida iltijo ko‘proq munojot, duo va ilohiy murojaat shakllarida teranlashadi.

MUHOKAMA

Iltijo konseptini janriy-poetik nuqtayi nazardan tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, mazkur hodisa lirik matnda shakl va mazmun birligi orqali yuzaga chiqadi. Agar munojot iltijoning vertikal yo‘nalishini, ya’ni insonning Yaratganga yuzlanishini ifodalasa, murojaat uning gorizonta maydonini kengaytiradi: lirik qahramon inson,

taqdir, ko'ngil, hayot, muhabbat yoki xotira bilan dialogga kirishadi. Ichki monolog esa iltijoning eng psixologik shakli bo'lib, unda adresat tashqi dunyodan ko'ra lirik qahramonning o'z qalbiga ko'chadi.

Xalima Ahmedova va Zebo Mirzo she'riyati qiyosida iltijo konseptining ikki muhim poetik modeli ko'zga tashlanadi. Birinchi model Xalima Ahmedova ijodida namoyon bo'lib, unda dard, sukut, ko'ngil, yolg'izlik va ichki murojaat asosiy poetik birliklar sifatida ishlaydi. Bu modelda iltijo insoniy iztirobni anglash va dardni ma'naviy tajribaga aylantirish vositasidir. Ikkinchi model Zebo Mirzo lirikasida kuchli bo'lib, unda ishq, tavba, nur, sabr va poklanish asosiy ruhiy tayanch vazifasini bajaradi. Bu modelda iltijo insoniy dardni ilohiy-falsafiy yuksalish sari yo'naltiradi.

Muhim jihat shundaki, har ikki shoira ijodida iltijo passiv nolish yoki faqat hissiy shikoyat sifatida emas, balki ruhiy harakat, ichki uyg'onish va ma'naviy izlanish shakli sifatida namoyon bo'ladi. Bunday talqin zamonaviy o'zbek ayollar lirikasida shaxsiy kechinmaning badiiy-falsafiy darajaga ko'tarilganini ko'rsatadi. Lirik qahramon darddan qochmaydi; aksincha, uni anglash, unga ma'no berish va ruhiy poklanish manbaiga aylantirishga intiladi.

Matn korpusi bo'yicha chastotali kuzatish natijalari sifat tahlilini qo'llab-quvvatlaydi. "Iltijo", "murojaat", "dard", "duo" va "munojot" kabi tayanch terminlarning faol qo'llanishi tadqiqot obyektida iltijo konseptining markaziy semantik maydon sifatida shakllanganini ko'rsatadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Xulosa qilib aytganda, iltijo konsepti zamonaviy o'zbek lirikasida inson ruhiyatining dard, umid, sabr, tavba, e'tiqod va poklanish bilan bog'liq murakkab holatlarini ifodalovchi muhim badiiy-estetik kategoriya hisoblanadi. U lirik matnda duo, munojot, murojaat, ichki monolog va elegik kechinma shakllari orqali yuzaga chiqadi hamda har bir janrda o'ziga xos poetik vazifa bajaradi.

Xalima Ahmedova lirikasida iltijo ko‘proq insoniy dard, ruhiy sukut, ichki monolog va mehrga ehtiyoj bilan bog‘liq bo‘lsa, Zebo Mirzo poetikasida u ilohiy ishq, tavba, nur, sabr va ma‘naviy poklanish mazmunida teranlashadi. Ikki shoira ijodidagi umumiy jihat shundaki, har ikkisi ham iltijoni lirik qahramon ruhiyatini ochuvchi markaziy poetik vosita sifatida qo‘llaydi. Farqli jihat esa iltijoning ruhiy yo‘nalishida ko‘rinadi: Ahmedovada u ko‘proq ichki psixologik, Zebo Mirzoda esa ilohiy-falsafiy ohangda namoyon bo‘ladi.

Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib quyidagi takliflar ilgari suriladi:

- Zamonaviy o‘zbek ayollar lirikasini konseptual tahlil asosida o‘rganish metodikasini kengaytirish maqsadga muvofiq.
- Iltijo konseptini faqat diniy murojaat sifatida emas, balki ruhiy-psixologik va janriy-poetik hodisa sifatida talqin qilish zarur.
- Xalima Ahmedova va Zebo Mirzo she‘riyatidagi dard, ishq, sabr, nur, sukut va tavba obrazlarini alohida semantik maydon sifatida tadqiq etish ilmiy ahamiyatga ega.
- Badiiy matn tahlilida an‘anaviy adabiy yondashuvni matn korpusi va chastotali kuzatish kabi miqdoriy usullar bilan uyg‘unlashtirish tavsiya etiladi.
- Oliy ta‘limda hozirgi o‘zbek she‘riyati bo‘yicha mashg‘ulotlarda iltijo konsepti misolida konseptual va qiyosiy-poetik tahlil amaliyotidan foydalanish samarali bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ahmedova X. Ko‘zimning tili. She‘rlar. - Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san‘at nashriyoti, 1986. - 64 b.
2. Ahmedova X. Tungi marvaridgullar. She‘rlar. - Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san‘at nashriyoti, 1987. - 75 b.

3. Ahmedova X. Erk darichasi. She'rlar. - Toshkent: Sharq, 1996. - 120 b.
4. Ahmedova X. Tiyramah. She'rlar. - Toshkent: Yangi asr avlodi, 2005. - 96 b.
5. Ahmedova X. Umid soyasi. She'rlar. - Toshkent: Akademnashr, 2008. - 168 b.
6. Mirzo Z. Tun malikasi. She'rlar. - Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1990. - 64 b.
7. Mirzo Z. Ajr. She'rlar. - Toshkent: Yozuvchi, 1997. - 80 b.
8. Mirzo Z. Nur kukunlari. She'rlar. - Toshkent: Sharq, 2004. - 112 b.
9. Mirzo Z. Ishq. She'rlar. - Toshkent: Akademnashr, 2012. - 128 b.
10. Quronov D. Adabiyotshunoslikka kirish. - Toshkent: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 2004. - 224 b.
11. Quronov D. Adabiyot nazariyasi asoslari. - Toshkent: Akademnashr, 2018. - 352 b.
12. Sulton I. Adabiyot nazariyasi. - Toshkent: O'qituvchi, 1980. - 406 b.
13. Fitrat A. Adabiyot qoidalari. - Toshkent: O'qituvchi, 1995. - 112 b.
14. Boboyev T. Adabiyotshunoslik asoslari. - Toshkent: O'zbekiston, 2002. - 560 b.
15. Yo'ldoshev Q. Badiiy tahlil asoslari. - Toshkent: Kamalak, 2016. - 304 b.
16. Karimov B. Ruhiyat alifbosi. - Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2016. - 264 b.
17. Hamdamov U. Yangi o'zbek she'riyati. - Toshkent: Akademnashr, 2012. - 240 b.
18. Yo'ldoshev N. Badiiy matn va uning lingvopoetik tahlili. - Toshkent: Fan, 2014. - 176 b.